

Anna Adamus, Krzysztof Gajewski, Ágota Lída Ispán, Dariusz Jarosz, Csaba Kovács, Grzegorz Miernik, Ewelina Szpak, *Listy do władzy 1945–1989. Studia przypadków*, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2019, ss. 275.

Recenzowana książka stanowi zbiór artykułów, które ukazały się w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki pt. „Listy do władz jako źródło do badań historii społecznej PRL”, realizowanego w latach 2016–2019 w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk przez zespół historyków pod kierownictwem Dariusza Jarosza. Celem projektu było podjęcie próby ustalenia i wypracowania metodologicznych reguł wykorzystywania peerelowskich listów do władz centralnych jako źródeł do badań historii społecznej oraz interdyscyplinarna i wieloaspektowa analiza treści listów napływających do czterech wybranych instytucji państwowych (Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Urzędu Rady Ministrów, Kancelarii Rady Państwa, Polskiego Radia i Telewizji)¹.

W polskiej literaturze znajduje się niewiele pozycji omawiających listy skierowane do władz, stanowią one specyficzne źródło, wzbudzające wiele wątpliwości. Krytykowane są za subiektywny charakter oraz zmianę obrazu rzeczywistości przez autora listów. Jednak Jacek Leoński uważa, że analiza większej ilości tego typu materiału badawczego umożliwi porównanie i połączenie wszystkich indywidualnych znaczeń nadanych doświadczeniom i działaniom w jedną obiektywną całość².

W recenzowanej książce znajduje się osiem artykułów, w pięciu z nich analizowane są listy Polaków, w dwóch zaś Węgrów, poruszające różne kwestie, z jakimi zwracali się obywatele do władzy. Pierwszy artykuł, autorstwa Anny Marii Adamus, zatytułowany jest *Wybrane kwestie społeczne na wsi polskiej w świetle listów do władzy 1951–1980*. Omawia on cztery ważne aspekty społeczne, to jest starość i jej zabezpieczenie, ochrona zdrowia, budownictwo wiejskie oraz bieda. Autorka podkreśla, że życie mieszkańców wsi było bardzo trudne i ciężkie ze względu na problemy z prowadzeniem gospodarstwa oraz złe warunki mieszkaniowe. Obywatele skarżyli się na to, że całe życie poświęcili pracy rolnej, a po osiągnięciu starości ich gospodarstwa podupadają, nikt nie dba ani o dorobek ich życia, ani o starszych ludzi, którzy wydają się zapomniani przez społeczeństwo i władze. Artykuł Eweliny Szpak pt. *Listy do władz centralnych w świetle problemów opieki społecznej i zdrowotnej w PRL (1945–1989)* przedstawia główne bolączki służby zdrowia. Analiza listów wysyłanych do władz w ciągu 44 lat pokazuje, jak zmieniały się te kwestie. W latach pięćdziesiątych były to choroby zakaźne, z którymi służba zdrowia nie umiała sobie poradzić, wynikająca z nich wysoka umieralność niemowląt

¹ Streszczenie projektu zob. <https://projekty.ncn.gov.pl/opisy/290333-pl.pdf> (3 IV 2020).

² J. Leoński, *Metoda biograficzna*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. Z. Bokszański, H. Domański, Warszawa 1999, s. 205–209.

i dzieci oraz zła infrastruktura, organizacja i brak kadr. Natomiast w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych pojawiły się trudności innego rodzaju, były to m.in. choroby zawodowe, psychiczne oraz prośby o wsparcie w opiece nad starszymi członkami rodziny. Autorka zaznacza, że nie jest możliwe jednoznaczne ustalenie hierarchii problemów zdrowotnych, ponieważ w listach poruszano sprawy, które mogło „załatwić” państwo, czyli pomoc w uzyskaniu odszkodowania, ukarać nadużywających swojego stanowiska lekarzy czy też zwrócić uwagę na zaopatrzenie aptek, pomijano zaś inne kwestie związane ze zdrowiem i chorowaniem oraz relacjami pomiędzy pacjentami.

W kolejnym artykule Grzegorz Miernik (*Nadzieje i rozczarowania. Listy Polaków do centrum władzy w okresach przemian politycznych 1956–1957 i 1970–1971*) analizuje listy skupiające się na problemach społecznych, takich jak gospodarka, ekonomia, polityka zagraniczna, płace, emerytury i renty, wolność i prawa obywatelskie, działanie związków zawodowych czy swobody wyjazdów za granicę. Udowadnia on, że autorzy listów stawali się coraz bardziej odważni, w swojej korespondencji podkreślali wszelkie przewinienia władzy, propagandę, ograniczanie swobód obywatelskich. Ich listy miały charakter roszczeniowy. Artykuł Krzysztofa Gajewskiego dotyczy przedstawiania zmarłego Stalina w przekazie oficjalnym – relacji filmowej z obchodów żałobnych w Warszawie zrealizowanej przez PKF – oraz w nieoficjalnym – listach do Polskiego Radia. Zarówno w listach, jak i w filmie Stalin przedstawiany jest jako „nadczołowiek”, nauczyciel, wódz i ojciec, a żałoba po jego śmierci wydaje się być autentyczna.

Dariusz Jarosz w artykule pt. *Jak listy „zwyčajnych ludzi” do władz zmieniły Polskę Ludową* udowadnia, że listy zwykłych obywateli również zmieniały życie lokalnych społeczności, a niekiedy nawet wpływały na politykę w całym kraju. Postawy i zachowania społeczne takie jak pisanie listów i skarg, bierny i czynny opór społeczny, kontaktowanie się z władzami na różnych szczeblach często przyczyniały się do podejmowania przez władze działań zmieniających realia codziennej egzystencji. Autor omawia trzy sprawy, z których dwie – sprawa gryficka³ i warszawska afera mięsna⁴ – miały faktyczny wpływ na funkcjonowanie całego kraju, a jedna – podział administracyjny wsi w latach 1972–1975 – na niektóre społeczności lokalne.

W publikacji zamieszczono dwa teksty węgierskich badaczy w języku angielskim. Csaba Kovács w artykule zatytułowanym *The Last Wave of Hungarian Collectivisation in the Mirror of Complaints* omawia listy węgierskich chłopów

³ Dotyczyła nadużyć w spółdzielni produkcyjnej w powiecie gryfickim w 1951 r.; P. Benken, *Wypadki gryfickie 1951*, Szczecin 2014; K. Kozłowski, *Materiały archiwalne do „wydarzeń gryfickich” z 1951 r.*, Szczecin 1992.

⁴ Dotyczyła nadużyć w dystrybucji i handlu miejskim na początku lat sześćdziesiątych w Warszawie. W aferę w 1964 r. zamieszanych było 914 osób, w tym dyrektorzy warszawskich przedsiębiorstw Miejskiego Handlu Mięsem, kierownicy sklepów mięsnych w Warszawie oraz właściciele zakładów masarskich; J. Jagiełło, *Przestępczość w przemyśle i handlu mięsem w świetle warszawskiej afery mięsnej*, „Problemy Kryminalistyki” 1965, nr 53; D. Jarosz, M. Pasztor, *Afera mięsna. Fakty i konteksty*, Toruń 2004.

pisane w okresie kolektywizacji, w latach 1958–1962, natomiast Ágota Lída Ispán w opracowaniu pt. *Letters of Complaint and Reports of Public Interest Written to the People's Control Committee* skupia się na skargach obywateli pisanych do Ludowego Komitetu Kontroli, którego głównym celem była ochrona własności społecznej na Węgrzech. Skarżono się m.in. na działanie spółdzielni rolniczych, nadużycia osób zarządzających nimi, kradzieże materiałów i produktów. Zamieszczenie artykułów dotyczących funkcjonowania innego kraju bloku wschodniego umożliwia dokonanie porównań w zakresie działania podobnych instytucji, jak i sposobów pisania listów i tematów w nich poruszanych.

Ostatnie opracowanie autorstwa Dariusza Jarosza pt. *Pisanie do władzy: próba uogólnienia* zawiera podsumowanie i konkluzje z badań przeprowadzonych przez uczestników projektu. Autor przedstawia skalę zjawiska pisania listów przez Polaków, nadawców tych listów, tematykę oraz strategię ich pisania. Według Jarosza w okresie od 1950 do 1980 r. Polacy masowo pisali listy do władz, były one sposobem komunikacji między państwem a obywatelami. Najczęściej listy pisano po zmianie ekipy rządzących oraz w sytuacji ważnych decyzjach podejmowanych przez władze, których konsekwencje dotyczyły dużych grup społecznych. Autorami listów byli w głównej mierze robotnicy, chłopi, renciści oraz emeryci. Na napisanie do władzy częściej decydowali się mężczyźni niż kobiety. Autor tekstu podkreśla, że znaczenie listów wzrasta, gdy brakuje innych źródeł umożliwiających poznanie postaw, zachowań czy świadomości społecznej.

We wstępie Dariusz Jarosz podkreślił, że artykuły zawarte w publikacji należy traktować jako studia przypadku, które pokazują, jak wiele możliwości dają listy jako źródła do badań historycznych, zwłaszcza z zakresu historii społecznej. Lektura tego tomu pozwala stwierdzić, że zamierzenie to udało się zrealizować. Każdy z artykułów pokazuje, jak szeroki zakres tematów występuje w listach pisanych do władzy, na jak wiele sposobów można je analizować i „ogłądać” rzeczywistość widzianą przez zwykłych ludzi. Omawiana książka przekonuje, że listy są niezwykle ważnym źródłem historycznym, pozwalają na poznanie historii w skali mikro i zbadanie życia codziennego społeczeństwa.

Warto również wspomnieć, że do każdego artykułu została dołączona bogata bibliografia, na którą złożyły się źródła archiwalne, opracowania naukowe, filmy czy wspomnienia. Na końcu książki znajduje się rozbudowany indeks osobowy. W kilku opracowaniach zamieszczono tabele przedstawiające ilość listów napływających w poszczególnych latach lub do wybranych instytucji. Statystyki te są niezbędne i pomocne, ponieważ w sposób przejrzysty i czytelny pokazują dynamikę zmian w napływającej do władz korespondencji. Recenzowana publikacja może stać się źródłem inspiracji dla historyków, przekonuje do wykorzystywania listów jako źródła do badań, a także jest pewnego rodzaju przewodnikiem po zbiorach listów.

Klaudia Wakułowska-Kapcia
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polska Akademia Nauk